

Kulcsszók: beszédrögzítés, felhasználási lehetőségek, kutatópontok, névlajstromok, nyelvjárási atlasz.

Review of the New Hungarian Dialect Atlas

The author gives an overview of the new Hungarian dialect atlas: its inception, its concept and the collection work carried out between 2007 and 2011. The data were recorded using modern audio recording equipment. A list of research sites and the names of the collectors is provided. The possibilities of access to the material collected are also described.

Keywords: speech recording, possible uses, research sites, lists of names, dialect atlas.

KISS JENŐ

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

SZEMLE

A Magyar Nemzeti Helynévtár két új sorozatáról

Magyar Nemzeti Helynévtár. 1–. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2024–. Magyar Nemzeti Helynévtár Füzetek. 1–. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2024–.

A közelmúltban napvilágot látott nyomtatásban és online formában egyaránt a Magyar Nemzeti Helynévtár (MNH.) első és a Magyar Nemzeti Helynévtár Füzetek (MNHF.) első hat kötete, amelyek a Hajdúnánási járás hat településének (Folyás, Görbeháza, Hajdúnánás, Polgár, Tiszagyulaháza és Újtikos) helynévanyagát adják közre. E sorozatokat, legelőbb azok tudománytörténeti előzményeit és kontextusát, majd közelebbről a kötetek formai és tartalmi sajátosságait mutatom be az alábbiakban.

Magyarországon a 19. század első harmadáig nyúlik vissza a helynevek kutatásának ügye. TELEKI JÓZSEF már 1817-ben megfogalmazza, hogy a magyar nyelv létrehozandó nagyszótárában helyet kell kapnia a magyar személyneveknek és helyneveknek egyaránt. A magyar tudományosság azóta is feladatának tekinti e munka elvégzését. A Magyar Tudományos Akadémia az elmúlt kétszáz évben több olyan vállalkozást is támogatott, támogat, amelyek e szótárak létrehozását tűzték, tűzik ki célul (vö. HOFFMANN et al. 2022). PESTY FRIGYES 1864-ben a magyar helynevek, kifejezetten a mikronevek (vagyis az alapvetően lokálisan, egy-egy település közösségén belül ismert földrajzi nevek) módszeres összegyűjtésére vonatkozó részletes útmutatót és kérdőívet tizenkétezer példányban sokszorosítva küldte el valamennyi magyar település helyi hatóságának részére, s ezen útmutatót címlapon közli a Pesti Napló is (N. N. 1864). Ezzel kezdetét veszi az első országos helynévgyűjtés. E gyűjtemény kéziratban maradt anyagából már korábban is születtek modern, tudományos igényű kiadások, 2022 óta azonban a Magyar Nemzeti Helynévtár Program (MNHP.) gondozásában önálló sorozatként jelenik meg a teljes anyag Pesty Frigyes kéziratosa helynévtára 1864. címmel (KIS TAMÁS szerk. 2023–).

A 20. századi kisebb és nagyobb területekre vonatkozó egyéni és intézményi háttérrel rendelkező helynévgyűjtések sokaságából nehéz egyet-egyét kiemelni, azonban e korszak egyik legmeghatározóbb alakja talán SZABÓ T. ATTILA, aki erdélyi munkájával hozott létre felbecsülhetetlen értékű gyűjteményeket (egy kiragadott példa csupán Dés helynevei, amelyet alapos levéltári kutatómunkával és élőnyelvi gyűjtéssel készített el 1937-ben). A 20. század utolsó harmadában a számos egyéni kutatói teljesítmény mellett azonban újabb országos szintű földrajzinév-gyűjtés, valóságos helynévgyűjtő mozgalom szerveződött az akadémia támogatásával (a század második felének helynévkutatásáról lásd HOFFMANN 2003), amelynek eredményeként születtek meg a jól ismert megyei és járási kötetek, úgymint a Zala megye földrajzi nevei (ZMFN. 1., 2.) stb. E gyűjtőmunka azonban korántsem lett teljes – az ország területének nagyjából feléről jelent meg efféle helynévtár. A néhány megyei és járási kötet megjelenését követően az állami támogatások elapadtak, s a rendszerváltást követő forráshiányos évtizedekben ismét kisebb, egyéni indíttatású (például a MND. egy-egy település helynévanyagát közlő számai) vagy kisebb munkacsoportok által létrehozott helynévtárak láttak napvilágot (érthető módon különböző elméleti és módszertani megfontolásokkal).

A 2010-es években a korábbi anyagok digitális adatbázisba rendezése került előtérbe, majd útjára indult a Magyar Nemzeti Helynévtár Program, amelynek 2022. január 1-i indulását HOFFMANN ISTVÁN programvezető jelenti be. Ez az össznemzeti szintű helynévgyűjtő és -kutató vállalkozás (amelynek célkitűzéseiről és megvalósításának főbb kérdéseiről lásd HOFFMANN–TÓTH 2017 és HOFFMANN 2021) a Magyar Tudományos Akadémia nemzeti programjainak részeként a Tudomány a Magyar Nyelvért Program keretében valósul meg. Az évtizedes távlatokkal rendelkező kutatás alapvető célja az, hogy összegyűjtse, dokumentálja és publikussá tegye a magyar nyelvterületen ma és a történeti korokban használatos helynévállományt (HOFFMANN 2022: 125). A Debreceni Egyetem által koordinált és két tucat további intézmény (köztük az Eötvös Loránd Tudományegyetem) közreműködésével épülő Magyar Nemzeti Helynévtár fenti célkitűzése a korábbi hasonló munkáktól némileg eltér: a MNHP. a jelenlegi államhatárokon túl a történelmi magyar nyelvterület összes településének történeti és élőnyelvi helynévanyagának összegyűjtését, elemzését és közreadását vállalja – vagyis teljességre törekszik, és nem pusztán névlistákat, hanem nyelvészeti magyarázatokat is közöl az egyes helynevekhez.

Egy helynévtár minősége nagyrészt az anyagot gyűjtő és közreadó személy, illetve a szerkesztőség munkáján múlik. A Pesty-féle kérdőívek válaszadói főként hivatali és hatósági személyek, bírók, jegyzők, tanácsstagok voltak, akik igen változatos lelkiismeretességgel és kompetenciával látták el feladatukat: némely településről egyáltalán nem is érkezett válasz, vagy csupán annyi, hogy „itt helynevek nincsenek”, máshol tekintélyes gyűjtőmunka indult el külön munkacsoporttal a levél hatására, míg valahonnan verses költemény formájában kapta vissza a helyneveket és leírásukat az Akadémia. Száz évvel később a megyei kötetek gyűjtői önkéntesek (helyi értelmiségiek, pl. tanárok és diákok) voltak, akik munkáját már nyelvészek ellenőrizték és javították. A MNHP. gyűjtői többségében egyetemi oktatók és hallgatók. A Programban részt vevő intézmények minden félévben szemináriumokat indítanak, amelynek keretében a hallgatók megismerkedhetnek egyrészt a helynévkutatás elméleti alapjaival és a magyar helynevek történetével, másrészt a helynévgyűjtéshez, az adatbázis-építéshez és a szótáríráshoz szükséges kutatómódszertannal, ezt követi időben a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetében

időről időre megrendezett adatbázisépítő-tábor, amelyen a Program keretében gyűjteni kívánó hallgatók részt vehetnek a munka megkezdése előtt vagy annak későbbi szakaszában is.

A Program végső célja természetesen a gyűjtött és feldolgozott helynévanyag közreadása az online elérhető adatbázis és szótár mellett nyomtatásban, a Magyar Nemzeti Helynévtár (vagyis a járási kötetek) és a Magyar Nemzeti Helynévtár Füzetek (tehát a települési kötetek) formájában. Ezek előfutárának, egyszersmind a gyűjtő- és közreadómunka alapkövetelményének tekinthető a Hajdú-Bihar megye helynevei 1. című kötet 2015-ös megjelenése (BÁBA BARBARA szerk. 2015), amely módszertanával, belső formájában és tartalmában az új sorozat alapvető előképeként, mintájául szolgált.

Mindenekelőtt érdemes összehasonlítani az új sorozat darabjait a korábbi helynévtárakkal, földrajzinév-gyűjtésekkel, főként formai szempontból és kidolgozottság tekintetében. A különbség óriási. Az új kiadványok tipográfiai, grafikai megoldásai megfelelnek a mai kor elvárásainak, jócskán felülmúlják a nyelvészeti kiadványokban még manapság is megszokott fekete-fehér, olykor tipográfiailag gyenge kivitelű köteteket. A járási kötet és a füzetek is színesek, szellősen tagoltak, látványos színes légifotókkal ékesítettek, és minden korábbi hasonló anyagtól eltérően: részletes, aprólékos, színes névtérképekkel egészülnek ki – szemben a hagyományos helynévtárak helytakarékos, apró betűs, tagolatlan szövegivel, és csak vázlatos tájékozódásra alkalmas kis méretű térképeivel. A másik fontos különbség, hogy a hagyományos földrajzinév-tárak csak a legfontosabb információkat közölték, azt is főként rövidítve (névfajta, művelési forma, névváltozatok stb.), ezek a kiadványok viszont valódi mondatokkal, részletesen kifejtve adják meg a névre és a név jelöltjére vonatkozó valamennyi fontos információt: a lokális tulajdonságokat, a név eredetét, az esetlegesen benne foglalt szavak jelentését, a kapcsolódó személynevek adatait, etimonját stb. Ilyen értelemben tehát formailag és tartalmilag óriási ugrást jelentenek e kiadványok, legalábbis a szerkesztői elképzelések szerint.

Érdemes a továbbiakban röviden kitérni a járási kötetek és a füzetek beosztásának, rendszerének formai és tartalmi hasonlóságaira, különbségeire. A járási köteteket egy szerkesztői előszó nyitja, amelyet a települések helynévanyaga követ szócikk-es formában. Ehhez kapcsolódik elsőként egy rövid településtörténeti bevezető, valamint az élőnyelvi gyűjtések idejéről, gyűjtőiről és adatközlőiről számot adó – a névanyag hitelességét biztosító rész. A helynévtár után, a könyv végén található a települési helynévgyűjtemények közös földrajziköznév-tára, forrásjegyzéke és helynévmutatója. A kötetet a járás topográfiai jellegű helynévtérképei zárják. A települési füzetek első tematikus egysége a helynévtár (az azt megelőző településtörténeti bevezetővel és a gyűjtésekre vonatkozó információkkal). A szócikk-es részt, vagyis a szűkebb értelemben vett helynévtárat tekintve a füzetek tartalma teljes mértékben megegyezik a járási kötetekével, így tekinthetők azok tulajdonképpeni különnyomatainak. Itt a Helynévtárat a Források követik, végül a település térképei. Alapvetően a helynévkutatás és a szótárírás interdiszciplináris jellegéből fakad, hogy nyelvészek mellett többek között történészek és térképészek dolgoznak e kiadványok elkészítésén, ezzel garantálva például a településtörténeti bevezető és a topográfiai térképek megfelelő színvonalát.

A következőkben érdemes a Helynévtárat alkotó szócikkek belső felépítéséről is szót ejteni. Itt a nevek ábécérendben, szócikk-es formában olvashatók. A szócikkek elején egy standardizált címszó, „táblanév” áll, amely összefogja, „kezelhetővé teszi” az egybe tartozó névváltozatokat. Ezt követi az időrendes adatközlő rész a legújabb adattól haladva

a legrégebbi felé. Itt tehát a történeti névadatok mellett új, a Program keretében végzett élőnyelvi helynévgyűjtések eredményei is szerepelnek. Ez után olvasható a leíró rész, amely a helynév denotatív jelentésének, a név jelöltjének a leírásával kezdődik. A helyre vonatkozó releváns információk után következik a névmagyarázat, több névváltozat esetében minden változat külön magyarázatot kap. Itt a tudományos etimológia mellett, de attól elkülönítve helyet kapnak a népi eredetmagyarázatok is. A szócikkekben szerepelhetnek továbbá különböző, a névhez vagy annak történetéhez kapcsolódó, a nevet kulturálisan kontextusba helyező szövegrészek, idézetek: így versek, szólások, mondókák, rövid anekdoták. Az élőnyelvi szövegek lejegyzése mindig a magyar egyezményes hangjelölés eszközkészletével, valamint a fonetikus lejegyzés elveit követve történik. Ez lehetővé teszi a nyelv területi és társadalmi sokszínűségének megőrkötését is. Példaként alább a hajdúnánási *Mézesmáj-halom* helynév szócikke látható (PÁSZTOR–RESZEGI 2024: 184). Itt az adatok forrása a szócikk végén szerepel külön szakaszban. A rövidítések feloldása pedig a kötet végén kap helyet a Források részben. A szócikket egy térképi jelzet zárja, utalva a kötet végén elhelyezkedő, a forrásjegyzéket követő térképre, amelyen a kötetben szereplő helynevek olvashatók (egészen pontosan a standardizált címszók).

Mézesmáj-halom 2024: *Mézesmáj-halom* | Gyakorlatilag az autópálya-építéshez elhörták. 2012: Nagy Imre-halom, 1990: Mézesmáj halom, Nagy-mézesmáj-halom, Nagy Imre-halom, 1981: Mézes-máj-halom, 1972: Mézesmáj halom, 1923: Mézesmál-hlm. [halom], 1914: Mézes máj halom, 1912: Mézes máj halom, 1904: Mézesmájhalom, 1900: Mézes máj halom, 1884: Mézesmáj halom, [1884 k.]: Mézes máj halom, 1858: Mézes máj hát, 1761: Mézes Mál. – Kiemelkedés a település keleti határában, a Nyíregyházi út mellett. Nevét a helybeliek a környékbeli rossz minőségű földből magyarázzák, ami ragad, mint a máj. A *Mézesmáj* névben valójában nem a *máj* szó, hanem a mára elhomályosult *mál* földrajzi köznév rejlik, amely a régiségben 'hegy, domb oldala' jelentésben volt használatos. [...] A településen [...] a 18. századi adóösszeírások szerint tekintélyes számú méhkas volt, [...] ezzel, azaz a méztermeléssel függhet össze a név előtagja. Az utótag elhomályosulása után [...] alakult ki a *Mézesmáj* forma [...]. A halom megjelölésére azután a meglévő névhez hozzákapcsoltak egy újabb 'kiemelkedés' jelentésű földrajzi köznevet, így jött létre a *Mézesmáj-hát* és a *Mézesmáj-halom*. *Nagy-Mézesmáj-halom*-ként is említették, a közelben volt ugyanis egy másik kiemelkedés is, a *Kis-Mézesmáj-halom*-nak is mondott Kántor-domb. Az újabb *Nagy Imre-halom* név úgy alakult, hogy a kiemelkedés Nagy Imre illetményföldjén feküdt, aki a második világháború előtt és alatt a város lelkipáztora volt. A második világháborút követően ezeket a területeket elvették a református egyháztól, a halomból pedig sok homokot elhordtak. – Draviczy 1990: 10, 42, ÉGy., HKFT., Körösi 1972: 41, L9.V.301.c/2, MKFT., MoFnT. 2: 31, T0.26.33.4, T0.26.33.10, T9.K.31, T16.T.119, T16.T.460, T16.T.529, T16.T.563. — T14-C3.

A MNH. és MNHF. sorozatok kötetei tehát nem pusztán szűk értelemben vett helynévtárak, de nem is csupán szótárak, amelyek megadják az egyes nevek etimológiai és denotatív jelentését, hanem sokkal inkább lexikonszerű kiadványok, amelyek sok esetben

enciklopédikus formában közlik a helynevekhez kapcsolódó különböző tudástartalmakat. A szócikkekhez gyakran kapcsolódik továbbá fotó, képi illusztráció, amelyek a név által jelölt helyet mutatják be. Ezek lehetnek a gyűjtők által készített fotók, drónfelvételek vagy a Program megbízásából készített légifelvételek is.

Végezetül a sorozatok céljáról is szót kell ejteni. Egy kiadvány elkészítésénél a legfontosabb kérdés mindig az, hogy kiknek és milyen céllal készül. A Programnak a járási kötetekkel és a települési füzetekkel kezdetektől fogva kettős célja van.

A sorozatok egyik részről a tudományos közösség számára készülnek: többek között nyelvészek és névkutatók, történészek, néprajzkutatók, társadalomkutatók, térképészek érdeklődésére tarthatnak számot. Mind maguk a névadatok, mind a hozzájuk kapcsolt enciklopédikus tartalmak hasznos forrásként szolgálhatnak egy adott település történetének, közösségének, nyelvének és szokásainak, s mindenekelőtt helynévrendszerének vizsgálatához.

A Programnak emellett azonban szélesebb társadalmi kiterjedésű céljai is vannak a Helynévtárral és a Füzetekkel. A sorozatok kötetei formájukban és tartalmukban is alkalmasak arra, hogy széles közönséggel ismertessék meg egy-egy település múltját és jelenét a helyneveken keresztül: tartalmukat tekintve a tudományos adat- és információközlés követelményeinek egy színes, képekkel gazdagon illusztrált kiadvány formájába öntve felelnek meg. A füzetekre tagolt kiadványok természetesen leginkább az adott településen mutatkozó érdeklődést szolgálják ki: a helyi múlt iránt érdeklődő közönséghez, magukhoz az adatközlőkhöz juttatják „vissza” ezeket az ismereteket, emellett iskolai, tanórai segédanyagként is funkcionálhatnak e kiadványok akár magyar-, akár történelem-, honismeret-, vagy földrajzórán. Ennek megfelelően a Program a járási kötetek terjesztése mellett kellő mennyiségű példányt juttat el a füzetekből az egyes települések oktatási intézményeibe is.

Nem utolsósorban e helynévgyűjtemények fontos szerepet játszanak a nemzeti és a helyi közösségi identitás építésében és megőrzésében. A helynevek kulturális, szellemi örökségünk fontos részei, csakúgy, mint a közös nyelv, a történelmi emlékezet, a néprajz és a régészet tárgyai stb. A sorozatok célja tehát a helynévtárak tudományos hasznosíthatósága, a széles körű ismeretterjesztés, valamint az iskolai oktatáson keresztül a közösségi és nemzeti identitás építése, a közös múlt megőrzése. Nem mellékes szempont, hogy a helynévtárakban közölt népi névformák presztízse sokat javulhat azáltal, hogy nyomtatásban és adatbázisban, térképi formában is rögzítve lesznek: így talán továbbélésüket, revitalizációjukat is segíti ez az elsődlegesen tudományos vállalkozás.

A Magyar Nemzeti Helynévtár következő köteteit a sorozat szerkesztői 2025-ben tervezik megjelentetni – a Bács-Kiskun vármegyei Kalocsai járás, a Fejér vármegyei Gárdonyi járás, a Hajdú-Bihar vármegyei Balmazújvárosi járás, valamint a partiumi Bihar megye és Szatmár megye egy-egy részének helyneveivel.

Hivatkozott irodalom

- BÁBA BARBARA szerk. 2015 *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. A Magyar Névtár Kiadványai 35. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás. 1958–2002*. A Magyar Névtár Kiadványai 7. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

- HOFFMANN ISTVÁN 2021. A Magyar Nemzeti Helynévtár Programról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 17: 139–145. <https://doi.org/10.35528/Helynevtort/17/08>
- HOFFMANN ISTVÁN 2022. Elindult a Magyar Nemzeti Helynévtár Program. *Névtani Értesítő* 44: 125–129. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2022.9>
- HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA 2017. Mi is a Magyar Nemzeti Helynévtár célja és feladata? *Névtani Értesítő* 39: 169–182. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2017.13>
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA – KIS TAMÁS 2022. *A magyar helynevek története*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KIS TAMÁS szerk. 2023–. *Pesty Frigyes kéziratok helynévtára*. Sorozat. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. Online: https://mnhp.unideb.hu/kiadvanyok_pesty.php (2025. 06. 05.)
- MND. = *Magyar Névtani Dolgozatok*. 1–200. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkuató Munkaközössége, Budapest, 1976–2007.
- MNH. = *Magyar Nemzeti Helynévtár*. 1–. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2024–. Online: https://mnhp.unideb.hu/kiadvanyok_mnh.php (2025. 06. 05.)
- MNHF. = *Magyar Nemzeti Helynévtár Füzetek*. 1–. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2024–. Online: https://mnhp.unideb.hu/kiadvanyok_mnhfuzetek.php (2025. 06. 05.)
- MNHP. = *Magyar Nemzeti Helynévtár Program*. Honlap: <https://mnhp.unideb.hu> (2025. 06. 05.)
- N. N. 1864. Hazánk helynévtára ügyében. *Pesti Napló* 15/53: 1.
- PÁSZTOR ÉVA – RESZEGI KATALIN 2024. *Hajdúnánás helynevei*. MNH Füzetek 3. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZABÓ T. ATTILA 1937. *Dés helynevei*. Erdélyi Tudományos Füzetek. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Torda.
- GRÓF TELEKI JÓZSEF 1821. *Egy tökéletes magyar szótár' elrendelése, készítés módja: Jutalomfeleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Muzeum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire*. Kiadta Horváth István, Pest.
- ZMFN 1. = PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF szerk., *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg 1964.
- ZMFN 2. = BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Zala megye földrajzi nevei 2. A Keszthelyi járás*. MNyTK. 178. Budapest, 1986.

WENDL DÁVID

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Lázár Lakatos Aliz, Szleng a kétnyelvűségben

Attitűd és kontaktusjelenség az erdélyi magyar fiatalok körében

Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2024. 301 lap.

A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványainak 13. darabja egy 2023-ban megvédett doktori értekezés szerkesztett változata. Szerzője, LÁZÁR LAKATOS ALIZ egyetemi tanulmányai kezdete óta foglalkozik a kétnyelvűség szociolingvisztikai kérdéseivel, elsősorban kontaktusjelenségekkel, amelyen belül meglehetősen alulkutatott témának számít a szlengváltozatok ilyen jellegű vizsgálata. Így dolgozata és kötete az erdélyi magyar szlengnek a kétnyelvűségi szempontokat előtérbe helyező vizsgálatáról hiánypótlónak számít, és méltó helyet foglal el a könyvsorozat tagjai között.

A magyar, román és angol nyelvű tartalomjegyzékek és rezümék ígéretes terjedelmű törzsszöveget és hasznos mellékleteket fognak közre. A kutatás céljai már a bevezető fejezet